

AURELIJA MYKOLAITYTĖ

Žagarės strazdelis Juozas Žlabys-Žengė

Anotacija. Straipsnyje aptariama iki šiol netyrinėta Juozo Žlabio-Žengės proza. Gilinamasi į savitą novelių pasaulį, įvardijami pagrindiniai motyvai, analizuojama pasakojimo struktūra, atkreipiamas dėmesys į rašytojo kūrybos sąsajas su kitais to meto prozos darbais. Pastebima, kad J. Žlabys-Žengė išsiskiria kitiškiu pasaulio matymu, tradicijų laužymu. Tyrimo pabaigoje prieinama prie išvados, kad net ir eksperimentuodamas rašytojas išlaiko turinio ir formos vienybę: kūriniai meniškai išbaigti ir brandūs.

Annotation. The article describes Juozas Žlabys-Žengė's prose which was entirely forgotten and not analyzed up till now. It goes deep into the peculiar world of short stories, names the main motifs, analyzes the structure of the narrative and pays attention to the connections of writer's creative work with other prose works of that time. Žlabys-Žengė's prose and poetry are notable for the different vision of the world and breaking the traditions. At the end there is drawn a conclusion that even while experimenting the writer keeps the unity of content and form: his works are finished and mature.

Tikslas – analizuoti visiškai netyrinėtą J. Žlabio-Žengės prozą.

Objektas – 1940 m. išleistas J. Žlabio-Žengės rinkinys „Gyvenimo novelės“.

Metodai: fenomenologinis, hermeneutinis.

Rezultatai: tyrimas parodė, kad iš kitų to meto rašytojų prozos J. Žlabio-Žengės novelistika išsiskiria įtaigiu metaforišku pasakojimu, kurį galima interpretuoti labai įvairiai. Tokių novelių skaitytojas yra paverčiamas bendraautorium – tai moderniosios prozos bruožas.

Pagrindiniai žodžiai: novelė, motyvas, įvaizdis, gyvenimo patirtys.

Key words: short story, motif, image, life experience.

J. Žlabys-Žengė apie 1920 m. Iš Maironio lietuvių literatūros muziejaus fondų (toliau tekste – MLLM). MLLM 42383

IVADAS

Slapyvardį Žagarės strazdelis žymus tarpukario avangardistas keturvėjininkas pasirinko vos tik pradėjęs savo kūrybinį kelią¹, – vėliau atsirado Žengė, tapęs tiesiog jo pavardės dalimi. Tačiau, šiaip ar taip, nors rašytojas nuo Žagarės smarkiai nutolo, – tarpukariu Kaunas, sovietmečiu Vorkuta (tremtyje išbuvo beveik 15 metų), paskutinė valia buvo sugrįžti į Žagarę: atgulė ne rašytojų panteone šalia savo bendražygių, o Raktuvės kalnelyje, netoli vaikystės malūno. „Žagarė man brangi, nes ten mano tėvų namai“², – pripažino J. Žlabys-Žengė.

Žiemgalos rašytojo poezija jau ne vieno tyrinėtojo analizuota, visi avangardistinės kūrybos gerbėjai gali netrukdomai pasiskaityti 1992 m. išleistą prof. Leono Gudaičio sudarytą poezijos rinktinę „Pavasarių

gramatikos“ (beje, lyrikos tomas pavadinimu „Pavasario gramatikos“ buvo sudarytas dar prieš Antrąjį pasaulinį karą, tik nespėta išleisti). Ir visiškai liko nuošalyje, vien tik sakiniu kitu paminėtos „Gyvenimo novelės“, išleistos „Sakalo“ tragiškaisiais 1940 m. Beje, „Bibliografijos žiniuose“ knyga anotuota visai šalia Salomėjos Nėries „Poemos apie Staliną“ („Bibliografijos žinios“, 1940 m., Nr. 6). Istorinių pervartų laikas neleido J. Žlabio-Žengės prozos darbo išsamiau aptarti (nepavyko aptikti jokios tuo metu rašytos recenzijos), o sovietmečiu ir pats rašytojas, tarpukario Lietuvos karininkas, ir jo kūryba buvo ignoruojama. Šiame straipsnyje siekiama analizuoti būtent tą užmirštąją keturvėjininko prozą, remiamasi fenomenologiniu ir hermeneutiniu metodais, padėsiančiais atskleisti savitą „Gyvenimo novelių“ pasaulį.

KITONIŠKAS PASAULIO MATYMAS

„Neaišku, kaip dirba mūsų smegenys, iš kur randasi, pavyzdžiui, metaforos ir palyginimai. Gal visa tai ateina iš transcendentinio pasaulio. Nors mes nemokame paaiškinti bei įvardyti, kaip tai vadinasi, bet visa praplečia regėjimą, lyg ir reikalauja kitos logikos“³, – šie J. Žlabio-Žengės žodžiai ypač tinka aptarti jo paties prozą, kuri akivaizdžiai išsiskiria iš kitų to meto darbų kitonišku pasaulio pamatymu. Visų pirma, tai nėra kaimiškos tematikos kūriniai, tokie įprasti tarpukariu, kita vertus, rašytojui nerūpi ir miesto, miesčionijos vaizdavimas, įgaunantis vis stipresnes pozicijas to meto prozoje. „Gyvenimo novelės“ jau gerokai nutolusios nuo realistinio pasakojimo tradicijos, – kūriniai metaforiškai, atskleidžiantys egzistencines patirtis.

Kone visų kūrinių veikėjai yra tarsi neturintys savo vietos, esantys kelyje. Toks „išvietinimas“ rašytojo vaizduojamas kaip keliantis nerimą, pavojingas, o kartais net pražūtingas. Tai žmogaus išbandymų erdvė, kurioje jis turi susivokti, apsispręsti. Galbūt rašytojas, pats būdamas karininkas, geriausiai juto grėsmingą istorinę situaciją, suprato savo ir ne savo noru „išvietintųjų“ dalį, kurią ir aprašė vienintelėje prozos knygoje.

„Išvietinimas“ ne savo noru vaizduojamas pirmojoje knygos novelėje „Vieno husarų arklio likimas“, tarsi duodančioje toną visoms kitoms. „Išvietintas“ čia yra ne žmogus, o žirgas Kariūnas, netinkantis karo tarnybai, užtat parduotas. Rašytojas sukuria įtaigų pasakojimą apie gyvenimo pervartas, su kuriomis nenorima susitaikyti: žirgas pabėga nuo savo naujojo šeimininko ir vėl sugrįžta į kareivines. Vis dėlto „išvietinimas“ yra neatšaukiamas, nėra laimingos pabaigos: nors visiems gaila Kariūno, naujasis šeimininkas jį susigražina. „Toks mūsų arklių likimas“⁴, – reziujuojama novelės pabaigoje. Nereikalingo arklio paveikslu rašytojas apibendrina žmogaus dalį, galbūt savo paties karčią patirtį: po voldemarininkų pučo 1934 m. buvo atleistas iš karo tarnybos.

Įdomu tai, kad pasakojama ne autoritetingai įvykį vertinant iš šalies, o renkantis „išvietintojo“, šiuo atveju arklio, poziciją. Beje, arklys visuomet vadinamas vardu Kariūnas, jam apibūdinti pasirenkami tokie pat žodžiai kaip ir žmogui: „Kariūnas visą laiką kinkomas stovėjo ir nepratarė nė žodžio“⁵. Galbūt tokia pasakojimo maniera rašytojas siekia platesnio apibendrinimo: likimas suvokiamas kaip visiems bendras, neatšaukiamas – „išvietintųjų“ kančia sujungia žmogų su kitomis gyvomis būtybėmis. Skaitant šią novelę atmintyje atgimsta šv. Pauliaus žodžiai, užrašyti laiške romiečiams: „Juk mes žinome, kad visa kūrinija iki šiol tebedūsauja ir tebesikankina. Ir ne tik ji, bet ir mes patys, kurie turime dvasios pradmenis, – ir mes dejuojame, laukdami įsūnijimo ir mūsų kūno atpirkimo“⁶ (*Rom 8, 22–23*). Taigi pasakodamas iš pirmo žvilgsnio paprastą istoriją apie arklį rašytojas paliečia kančios temą, kuri veda skaitytoją prie egzistencinių apmąstymų apie kūrinių dalį.

Pasakojimo epilogas liudija stojišką susitaikymą su lemtimi: pakartotiniam Kariūno išvedimui nesipriešina nei husarai, nei pats Kariūnas. „Išvietinimas“ suvokiamas kaip neišvengiamybė. Ypač akcentuojamas žmogaus ir arklio mažumas, nereikšmingumas šioje likiminėje dramoje: „Jau Kariūnas beliko tik visai mažas taškelytis ir vos vos matėsi tas žmogelis, kuris, kaip ir vakar Kariūną, kaip likimas, nuvedė ir nuvedė“⁷. Dukart pakartotas veiksmažodis „nuvedė“ tik dar labiau sustiprina prievartinio veiksmo stiprumą.

Šiam pasakojimui labai artima novelė „Pono Varteivos diena“, kur vedama paralelė jau ne tarp žmogaus ir gyvūno, o tarp žmogaus ir daikto. Čia pagrindinis veikėjas – žaisliukas. Rašytojas pristato jį kaip asmenį, anaip tol ne iškart duodamas suprasti, kad rašoma apie negyvą daiktą. Įvyksta panaši metamorfozė kaip ir kito avangardisto keturvėjininko Petro Tarulio prozoje: tai, kas negyva, virsta gyva ir reprezentuoja gyvąjį pasaulį. Šitoks sukeitimas padeda rašytojui išvengti sentimentalumo ir pagraudinimų apie žmogaus nereikalingumą susvetimėjusiame, vien pinigais paremtame žmonių pasaulyje: visa tai galbūt atsirastų renkantis pasakojimą iš moters pozicijos.

Tik iš novelės detalių galima suprasti, kad veiksmas vyksta tarpukario Kaune, po kurio centrą, tikėdamasi sutikti žmonių, moteris nuolat vaikščiodavo: užsimenama apie Laisvės alėją, maisto krautuves. Vis dėlto vieta rašytojui iš esmės nėra svarbi, daug svarbiau – santykis. „O žmonių pasitaikydavo dažnai daug, kaip skruzdėlių“⁸, – rašo J. Žlabys. Priešpriešinama žmonių daugybė ir žmogaus vienišumas, pasilikimas tik su savo vargu. Toji pasakojimo moteris „išvietinta“, pasmerkta nuolatiniams klaidžiojimui ir ryšio ieškojimui, kuris baigiasi tragiškai. Tiesiogiai net ir nepasakoma, kad ji mirė, – tragiška tikrovė

užgožiama Varteivos pasaulio: „Visi stebėjosi, kaip pašėlusiai šokinėjo Varteiva. Tik vėliau jis kažkaip atlyžo ir, pagaliau, sustojo, o gal kas jį sustabdė. Ir kai pasibaigė jo paskutinis šuolis, tai jis ėmė ir nusišypsojo. Ant žemės palei ratus gulėjo jo moteris. Jam atrodė, kad ji į jį žiūri ir truputį taip pat, kaip ir jis, šypsosi“⁹. Tokiu pasaulio pamatymu rašytojas savaip filosofuoja: daiktas svarbesnis už žmogų, jam teikiama pirmenybė. Ponas Varteiva šiame kūrinyje bene ir reprezentuoja tą sumaterialėjusį pasaulį, kuriame svarbiausia yra funkcija, piniginiai santykiai.

Abu šie kūriniai atskleidžia J. Žlabio-Žengės pasaulio kitoniškumą: tai savotiškos parabolės, žmogaus likimo apmąstymas. Centrinėmis pasakojimo figūromis pasirenkant arklį ar žaisliuką siekiama kuo didesnio įtaigumo, kuris vargiai būtų įmanomas pasikliaujant įprasta pasakojimo strategija. Akivaizdu, kad rašytojas nebijojo būti kitoniškas. Šis kitoniškumas bene artimiausias Juliiui Kaupui, kurio prozos knygoje „Daktaras Kripštukas pragare“, išleistoje jau po karo, 1948 m., taip pat ryški apibendrinanti žmogaus pasaulio vizija, atskleista per pasakų personažus.

KLAIDŽIOS KELIONĖS MOTYVAS

Ne vienoje novelių pasakojama apie klaidų žmogaus gyvenimą tiesiogine ir perkeltine prasme, apie kelionę, kuri yra iššūkis keliaujantiems. Parabolišku pasakojimu galima būtų laikyti novelę „Žvakutės“. Beje, tai vienintelis kūrinys, kuriame minimi rašytojo gimtųjų vietų vardai: keliaujama į Žagarę, prisimenamas Daukšių kaimas, Pabalčiai, Žabuotinio, Lėlėtės, Mamatės ir Archirėjaus kalvos (tos pačios vietos aprašomos ir autobiografijoje „My lady“). Novelė pradedama nuo kito teksto – Jono Biliūno „Piestupio“, kuris ir išprovokuoja savotišką tęsinį, papildymą, paantrinimą. Rašytojas kuria intertekstą, verčiantį prisiminti gerokai anksčiau už jį rašiusio J. Biliūno kūrybą, konkretų kūrinį – kaip ir kiti modernieji rašytojai, J. Žlabys-Žengė verčia skaitytoją būti aktyvų bendraautorį, galintį gretinti, analizuoti, pastebėti, kas rašytojų akcentuojama.

J. Žlabys-Žengė, panašiai kaip ir J. Biliūnas, įsigilina į liaudišką vaizduotę, kuri įvairioms gamtos mįslėms randa savo paaiškinimus. Pasakojama apie žvakutes, arba žaltvyksles, kurias žmonės matydavę Daukšių balose ir laikę nekrikštytomis „dūšėlėmis“. Pasirodė, jog tos pamatytos ir labai keliautojus išgąsdinusios žvakutės tesą tik du keliautojai dviračiais. Tačiau šioje vietoje novelė anaipol nesibaigia, kaip kad J. Biliūno, išsiaiškinus, jog vauduoklis buvo paprastas žmogus: net ir netikint jokiais mistiniais reiškiniiais, ne mažiau klaidžiojama. Taip atsitinka su nakties keliautojais, kurie, norėdami greičiau nuvykti į vietą, pasuka klaidingu keliu, vedančiu į kažkokį dvarelį, išvyti iš jo vėl grįžta į tą patį kelią ir važiuoja neapsižiūrėję atgal į Mintaują... Rašytojas tarsi sugestijuoja, kad net ir atsisakius bet kokio tikėjimo mistiniais dalykais, išmokus viską racionaliai paaiškinti, vis dėlto yra kažkas, kas verčia klaidžioti. Nakties, kurioje pasimeta keliauninkai, simbolis galia būti aiškinamas labai įvairiai. Galbūt vienas iš raktinių šio kūrinio įvaizdžių yra auksinis gaidys ant aukšto bokšto, simbolizuojantis šv. Petro išdavystę – žmogiškąjį silpnumą: net ir viską išsiaiškinęs žmogus tebėra tokia pat trapi būtybė, pasmerkta klajoti.

Novelėje „Manevruose“ pašiepiami jau ne kokie nors senų žmonių prietarai, o mokslinės žinios, kaip netikros, galinčios suklaidinti. Situacija labai panaši kaip ir ankstesniame kūrinyje: ulonai, dalyvaujantys vienos nakties manevruose, atsiduria nepažįstamoje vietoje, kurioje turi veikti pagal iš anksto numatytą planą. Absurdiška, kad netgi vietovės, kuri nurodyta žemėlapyje, nėra: Dembruvkos dvaras išnyko nepalikdamas nė žymės. Kūrinio epilogė paaiškinama, kas vis dėlto atsitikę: dvare kilę gaisrai ir jis išnykęs, o už keleto kilometrų įsikūręs Lietuvos naujakurys. Taigi gyvenimo kaita daro savo korektūras, kurias ne taip paprasta greitai susekti ir užfiksuoti.

Rašytojas šioje novelėje labai gyvai perteikia žmonių klaidžiojimą po nepažiną aplinką: „Atskiri dideli medžiai tarytum tyliai žiūrėjo ir klausėsi, kaip šitie ponai, įsukę į tuos raistus, dabar išeis. Jie atrodė nedraugiški, net savo rūšies priešai, nes tylėjo kaip kokios šmėklos ir nieko nesakė“¹⁰. Akivaizdu, kad J. Žlabiui-Žengei rūpi ne objektyvus žinojimas, o individuali patirtis, kuri gali būti labai prieštaringa. Simboliška ir tai, kad nauja vietovė, kurioje įsikūręs naujakurys, nurodoma kaip bevardė – individualiai (ne pagal žemėlapius) atrastiems dalykams ne taip paprasta surasti vardą.

Klaidi kelionė – viena iš temų, leidusių rašytojui pažvelgti į žmogaus gyvenimo prieštaravimus. Svarbu, kad rašytojas nesiima filosofuoti, o „filosofuoja“ pats pasakojimas: kuriama antrinė struktūra, atskleidžianti savitą J. Žlabio-Žengės požiūrį į pasaulį. Pasirinkdamas fabulas, kurias patvirtina savo, kaip dalyvaujančio vyksme, autoritetu, avangardistas keturvėjininkas sukuria įtaigų kūrinį, kurį galima perskaityti ir interpretuoti įvairiai.

TARPUSAVIO SANTYKIŲ LABIRINTAI

J. Žlabys-Žengė savo novelėse siekia ne tik filosofinio apibendrinimo, bet ir psichologinio tikrumo. Bene labiausiai į prieštaringą žmogaus pasaulį įsigilinta kūrinuose „Baisusis vakaras“ ir „Srovėj“. Pirmajame rašytojas imasi keblios, mažai analizuotos temos – kolaboravimo. Pasakojama apie 1905

m. įvykius, kurie žmones padalijo į dvi stovyklas – revoliucionierius ir kolaborantus. Vaizduojamas momentas, kai revoliucionieriai nusprendžia atkeršyti lietuviui, rusų desėtnikui, kuris plakė 1905 metų vyrus. Viskas įvyksta tuo metu, kai šeima ramiai vakarieniauja. Rašytojas labai įtaigiai parodo augančią įtampą namuose, tačiau ne aprašydamas žmonių jausmus ir mintis, o „prakalbindamas“ aplinką, kuri perteikia žmonių nuotaikas. Ypač paveiki kulminacinė scena:

– Dovanokite, – kartojo tylą, – pasidarė trumpa, bet labai reikšminga valandėlė. Ji gal buvo trumpa, nors galėjo atrodyti ilga. Svarbu, kas dabar turėjo įvykti. Jei bus dovanota, tai visas kambarys galės nurimti ir atsikvėpti. Galės būti rami krosnis, stalas, užuolaidos, veidrodis, asla. Galės ramiai kalenti, kaip pasišokęs garnys, į palubį laikrodys, galės ramiai spindėti šventųjų paveikslai. Visi galės būti ramūs ir tikri. Taip pat pats Kazimieras, jo šeima ir kaimynai – visi ir visi. Bet jei nebus dovanota, tai kas tada reikės daryti? Skausmo apimta suriks krosnis ir kurčiai subildės. Norės užsidengti nakties šešėliu veidrodys, sustoti vieną momentą laikrodys, subildėti ir pajuodėti asla¹¹.

Taip psychologizuotai galėjo aprašyti aplinką nebent J. Žlabio-Žengės pirmtakas Ignas Šeinius. Išskirtina šioje novelėje yra tai, kad toji aplinka ne tik atspindi žmonių nuotaikas, bet tampa tarsi pagrindinio veikėjo minčių, sąžinės priekaištų įgarsintoja:

– Ar dar plaksi mūsų brolius Bukaičiuose, daužysi žmonių kūnus, paliksi žmonas ir vaikus? Ar dar plaksi, pone Kazimierai? – tarytum prikaišiojo ir tyčiojosi galinis langas. Lango stiklai žybčiojo patamsyje, mėtė piktus žvilgsnius Kazimierui į akis, o tuo metu ties galiniu langu pasirodė juodos figūros¹².

Ši novelė yra bene viena dramatiškiausių. J. Žlabys-Žengė sugeba kurti įtampą: kruopščiai aprašomos atskiros scenos, kurios parodo žmogaus vidinės įtampos augimą. Kūrinio pabaigoje rašytojas pavadina desėtniko gyvenimą tarnybos ir savo kraujo tragedija. Vaizduojama, kaip žmogus vėliau prasigeria ir miršta ne savo mirtimi. Rašytojas tiesiai nepasako, kad žmogus nusižudė – leidžia pasakojimo labirintuose susivokti pačiam skaitytojui. Tokią baigtį sugestijuoja iškalbinga kulminacinė priesaikos neišduoti savo žemės ir kraujo scena: Kazimieras bučiuoja Kristaus paveikslą. Taip savotiškai primenamas Judo likimas: šis irgi bučiavo Kristų. Tai, kad mirusį desėtniką pagerbė visa to laiko administracija, jo tarnybos draugai ir viršininkai, liudija Kazimierą kaip tik ir buvus Judu, nepakėlusiu savo kaltės.

Rašytojas šio kūrinio skaitytojui palieka interpretacijos laisvę: nėra viskas paaiškinama kaip tradiciniame pasakojime, kuriame viešpatauja visažinis pasakotojas. Kūrinys pristatomas kaip „seni atsiminimai“, kuriuos išgyveno vaikas. Nors pasakojama iš suaugusiojo pozicijos, tačiau prisimenama vaikiška patirtis, kuri yra ne tokia kaip suaugusiojo: liudijama tai, kas vyko, tačiau kartu daug kas paliekama nežinoma. Tai prisideda prie intrigos kūrimo, nes tuos tuščius tarpus tenka užpildyti skaitytojui.

J. Žlabys-Žengė (stovi pirmas iš kairės) su rašytojais K. Binkiu, L. Gira, J. Aisčiu, T. Tilvyčiu, K. Boruta, J. Graičiūnu. Apie 1940. MLLM 42855

Kitokį psichologinį rebusą J. Žlabys-Žengė užduoda spręsti skaitant novelę „Srovėj“. Vaizduojama dviejų jaunų žmonių kelionė garlaiviu, kurios metu vėl tarsi atgimsta seni jausmai: jaunas hidrologijos asistentas Laidenis, dar būdamas studentas, mylėjo panelę Jadvę, vėliau tapusią jo draugo žmona ponija Kryliene. Rašytojas įtaigiai atskleidžia, kaip bendri prisiminimai, atgaivinti kelionėje, pamažu gražina į praėjusį laiką. Tarsi visiškai nekaltas bičiuliškas kalbėjimasis virsta daug žadančiu flirtu, kuris vainikuojamas aistringumu bučiniu susitikus Nidoje. Galėtume tikėtis tradicinio meilės trikampio, keršto istorijos ir pan., tačiau šiame kūrinyje taip nėra. Kulminacija ir epilogas labai netikėti: Laideniui atvykus ponios Krylienės kvietimu į Nidą pasisvečiuoti, moters vyras juos palieka dviese teisindamasis iškvietimu į Klaipėdą. Laidenis, užuot pasilikęs tame pačiame viešbutyje, taip pat atranda priežastį skubiai išvykti. Rašytojas, kaip ir anksčiau analizuotame kūrinyje, nesiima nieko aiškinti, palieka susivokti skaitytojui.

Tai vienintelis rinkinio kūrinys, kurio pagrindinė tema – meilė. Metaforiškai čia ji pavadinama jūra, stichija, kuri traukia visus ir baugina. Iškalbingas pats paskutinis epizodas: palikęs viešbutį, Laidenis eina visai arti kranto, o iš jūros teškia banga po bangos. Būtent toks yra jo pasirinkimas – būti šalia,

bet toliau nuo gelmės. Šis gilių vandenų motyvas išraiškingai buvo perteiktas gerokai anksčiau rašytoje Igno Šeiniaus novelėje „Bedugnė“: tai žmogaus vidinių instinktų simbolis. Tokiai interpretacijai nesipriešina ir J. Žlabio-Žengės tekstas: „Kažkodėl iš karto pasidarė neramu. Jam net pasirodė, kad jis kažkur gali pasinerti“¹³. Abiem rašytojams rūpėjo atskleisti instinktų galią, subtiliai aprašyti meilės psichologiją. Išskirtina šiame kūrinyje yra tai, kad ne paskutinėje vietoje atsидuria ir moraliniai klausimai: vaizduojamas niekieno nevaržomas žmogus – nėra jokių išorinių kliūčių (draugas netrukdo, net pasitraukia), tačiau vis dėlto išlieka vidinės nuostatos, kurios neleidžia peržengti ribos. Taigi rašytojas vaizduoja žmogų, kuris pats jaučiasi atsakingas už savo veiksmus: iškeliami individuali valia, įteisinama aktyvaus žmogiškumo koncepcija kaip ir kito modernaus autoriaus Jurgio Savickio kūryboje.

JUOKINGAI GRAUDŽIOS ISTORIJOS

Akivaizdu, kad rašytojas visuose savo kūrinuose vengia tragiško patoso: greičiau pasigirsta švelni ironijos gaidelė, nepiktas juokas. Bene didžiausia juoko dozė novelėje „Juokdarys vaiduoklis“, pasakojančioje vaiduoklių istoriją, nutikusią Jurdaičių dvare: žmonės kalbėję, jog baronas Ošenas mato Mėlynąją damą, kurią kažkada jis mylėjęs, o ši mirusi. Tačiau tai, kas tragiška, šiame kūrinyje paverčiama komedija: vienas vyras persirengia Mėlynąja dama ir gąsdina kitą dvaro gyventoją, kuris sakosi esąs drąsus. Rašytojas vaizduoja, kaip dvaras nebetenka savo paslapties, mistikos, o virsta įprastais namais, kuriuose gyvena įvairūs žmonės, pakeitę senuosius dvarininkus. Galbūt juoku parodomas sugebėjimas neprisirišti prie praeities, jos slogučių, o gyventi šia diena.

Kita juokingai graudi istorija taip pat susijusi su dvaru ir jo praeitimi. Novelėje „Napoleono išdo gaisras Lietuvoje“ minimas Pašušvės dvaras, į kurį užsuka vienas eskadronas po Lietuvos kariuomenės manevrų. Nors dvare susirinkusi leitenantų draugija yra jauna ir linksma, tačiau į tą linksimą vakaro nuotaiką įsiterpia vienas pasakojimas – istorija apie Napoleono išdo dalį, kuri buvo nusikalstamai nusavinta per sukeltą gaisrą, o už tuos pinigus nupirkta visas dvaras, – šią nuodėmę menas mūrinis kryžius vidury kiemo. Vėlgi, kaip ir anksčiau analizuotoje novelėje, rašytojui rūpi santykis su istorija, – praeitis vien težadina vaizduotę, kaip viskas galėjo vykti, tačiau nėra kaip nors vertinama: šeimnininkas prisipažįsta, kad yra to, kuris padarė nusikaltimą, palikuonis. Pabaigoje netgi užsimenama, kad kariai, kaip kokie šių dienų turistai, bandę užsirašyti kryžiaus parašą: taigi dvaras su savo istorija tėra tik kaip muziejinė relikvija, jau neturinti ryšio su dabartimi, todėl nė kiek nebauginanti savo nusikaltimais. Rašytojo ironija ir juokas atsiskleidžia gaisro epizode: „Ir štai, jis drebančia ranka prikiša degtuką. Bet čia būkime istoriškai teisingi, nes jis tada degtuko neturėjo, o rado priemonę kitaip ugnį įskelti“¹⁴.

Pasitelkdamas juoką ir švelnią ironiją rašytojas savotiškai „valiūkauja“, žaidžia kaip dažnas avangardistas keturvėjininkas. Tačiau toks žaidimas anaipol nėra savitikslis. Tai būdas demistifikuoti praeitį, jos tragizmą paversti komizmu. Tokiu būdu išvengiama patoso ir graudenumų.

VIETOJ EPILOGO

„Auroriaus žodį“, paskelbtą pačioje rinktinės pradžioje, rašytojas baigia tokiu sakiniu: „Auroriui didžiausias smūgis būtų, jei jis savo raštų turiniu ir savo raštų forma būtų palaikytas bailiu“¹⁵. Pirmuoju prozos rinkiniu J. Žlabys-Žengė išties įrodė, kad lietuvių prozaikų gretas papildoma drąsus menininkas. Deja, kūrybinė biografija ties šiuo rinkiniu kaip tik ir nutrūko. Belieka tik apgailestauti, kad Žagarės strazdelio giesmė buvo per prievartą nutildyta.

„Jo poveikis liko veikiau slaptas nei akivaizdus“¹⁶, – taikliai pastebi Janas Peteris Locheris, aptardamas keturvėjininko poeziją. Tas pats pasakytina ir apie J. Žlabio-Žengės prozą. Rašytojo ieškojimai rodo perėjimą nuo tradicinio pasakojimo modelio prie modernaus, kuriame už pirminio pasakojimo klodo ryškėja antrinė struktūra, tampa ypač svarbios atskiros detalės, motyvai. Tokiu keliu pasuko vėlesnieji XX a. antrosios pusės prozaikai.

IŠVADOS

J. Žlabio-Žengės „Gyvenimo novelių“ negalima būtų priskirti nei kaimiškos, nei miesto tematikos prozai. Akcentuojama ne vieta, o gyvenimo patirtys, tai, kas bendražmogiška. Iš pirmo žvilgsnio paprastos, kone kasdieniškos istorijos paverčiamos parabolėmis, – už tariamo paprastumo slypi egzistenciniai išgyvenimai, skleidžiasi savitas pasaulio suvokimas. Taip rašytojas filosofuoja pačiu pasakojimu, palikdamas didžiulę interpretacijos laisvę skaitytojui.

J. Žlabys-Žengė eksperimentuoja – tai, kas negyva, neretai tampa gyva, ima kalbėti daiktai. Net dviejose novelėse pagrindiniu pasakojimo objektu pasirenkami ne žmonės – žirgas, žaisliukas, pasaulis vaizduojamas renkantis būtent jų poziciją. Neįprastas pasakojimo modelis verčia skaitytoją būti dėmesingesnį pačiam tekstui, o ne vien tik pasakojamai istorijai. Rašytojas sąmoningai daug ko nepasako iki galo: įvykio interpretacija aiškėja iš atskirų detalių, įvaizdžių. Atsisakydamas visažinio pasakotojo pozicijos J. Žlabys-Žengė „žaidžia“ su skaitytoju – būtent jam tenka baigti istorijas, viską pačiam iki galo išsiaiškinti.

Išanalizavus šią vienintelę J. Žlabio-Žengės prozos knygą, galima būtų tarti, kad rašytojas savo novelistika pasirodė jau kaip brandus menininkas: kūriniai meniškai įtaigūs, išbaigti. Tikėtina, kad „Gyvenimo novelių“ rinkinys sulauks ir daugiau tyrinėjimų.

¹ *Bernotaitė J.* Maištautojo dalia. – Darbai ir dienos, 2003, t. 35, p. 187.

² *Macijauskienė M.* Žodžiai iš testamentu. – Kauno diena, 1994 m. rugsėjo 26 d., p. 15.

³ *Vanagienė V.* Tai atsitiko likimiškai... – Tiesa, 1992 m. liepos 31 d., p. 5.

⁴ *Žlabys J.* Gyvenimo novelės, Kaunas, 1940, p. 24.

⁵ Ten pat, p. 18.

⁶ Naujasis Testamentas. Iš graikų kalbos vertė Č. Kavaliauskas. Salzburg, 1989, p. 378.

⁷ *Žlabys J.* Gyvenimo novelės, Kaunas, 1940, p. 24.

⁸ Ten pat, p. 161.

⁹ Ten pat, p. 178.

¹⁰ Ten pat, p. 154.

¹¹ Ten pat, p. 38–39.

¹² Ten pat, p. 37.

¹³ Ten pat, p. 102.

¹⁴ Ten pat, p. 85.

¹⁵ Ten pat, p. 8.

¹⁶ *Locher J. P.* Sužaistos ir laimėtos reikšmės K. H. Máchos, A. Platonovo ir J. Žengės tekstuose. – Šiaurės Atėnai, 2001 m. sausio 20 d., p. 9.

LITERATŪRA

Bernotaitė J. Maištautojo dalia. – Darbai ir dienos, 2003, t. 35.

Locher J. P. Sužaistos ir laimėtos reikšmės K. H. Máchos, A. Platonovo ir J. Žengės tekstuose. – Šiaurės Atėnai, 2001 m. sausio 20 d.

Macijauskienė M. Žodžiai iš testamentu. – Kauno diena, 1994 m. rugsėjo 26 d.

Naujasis Testamentas. Iš graikų kalbos vertė ir įvadus parašė Č. Kavaliauskas. Salzburg, 1989.

Vanagienė V. Tai atsitiko likimiškai... – Tiesa, 1992 m. liepos 31 d.

Žlabys J. Gyvenimo novelės, Kaunas, 1940.

LITERATUREOLOGY. SCIENTIFIC RESEARCH WORK

Aurelija Mykolaitytė

JUOZAS ŽLABYS-ŽENGĖ, THE THRUSH OF ŽAGARĖ TOWN

Summary

The article describes the only one prose book by Juozas Žlabys-Žengė “Short Life Stories” published in 1940 as it was not analyzed up to now. However, not only his poetry but also the prose is also worth attention. By his collection of short stories the avant-gardist shows himself not as a successor of the tradition imitating one or another prose writer but as an original and interesting writer. His short stories are first of all notable for the metaphoricalness of the narrative: a simple life story codes the existential and life experiences that cannot be easily named. Žlabys-Žengė philosophizes by the narrative itself and avoids any consideration. As other modern writers he gives the reader freedom for interpretation: the reader becomes a certain coauthor who finishes the story. One more peculiar trait of Žlabys-Žengė’s style is laughter and mild irony felt in a story in which in one or another way the past comes back: so it is demystified and from the tragic becomes the comic one. We could say that such well-considered play is the main principle of Žlabys-Žengė’s creative work.

Vytauto Didžiojo universitetas
K. Donelaičio g. 52, LT–44244 Kaunas

Gauta 2009 09 15
Atiduota spausdinti 2009 10 25